

DOI: <https://doi.org/10.59849/2957-3882.2025.2.129>**ƏLİNİN (Ə) “KƏŞFÜL-ƏSRAR”DAKI FƏLSƏFƏSİNİN  
“MƏSNƏVİ-YE MƏNƏVİ”DƏ POETİK İNİKASI****İlhamə MƏMMƏDOVA***Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru,**AMEA akad. Z.Bünyadov adına Şərqsünaslıq  
İnstitutunun elmlər doktorluğu üzrə dissertantı**Email: [ilhama.mamedova72@gmail.com](mailto:ilhama.mamedova72@gmail.com)**ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4118-8893>**Daxilolma tarixi: 22.09.2025**Düzəliş tarixi: 20.11.2025**Nəşrə təsdiq tarixi: 28.11.2025***XÜLASƏ**

Həzrət Əli İslam tarixində, mədəniyyətində və intellektual düşüncəsində dərin iz qoymuş görkəmli bir şəxsiyyətdir. Bu, təkcə Peyğəmbərin ona göstərdiyi dərin sevgi və ehtiramdan deyil, həmçinin Peyğəmbərin vəfatından sonrakı dövrdə Əlinin fəaliyyəti və sonrakı nəslərdə onun obrazının möhtəşəm əsərlərdə yenidən dirçəldilməsindən də aydın görünür. Elə bir hədis və ya təfsir kitabı tapmaq çətindir ki, orada Həzrət Əlinin adı çəkilməsin və ya ondan hədis nəql olunmasın.

Bu məqalədə araşdırma obyektimiz ən qədim sufi təfsirlərdən biri olan Rəşidəddin Meybodi tərəfindən yazılmış "Kəşfül-əsrar və iddətül-əbrar" əsəridir. Digər təfsirlər kimi, bu əsərdə də Əlidən nəql olunmuş çoxsaylı hədislər və müxtəlif hadisələr yer alır. Lakin bu təfsirdə Əlinin təqdimatı digər təfsirlərdən fərqlənir — burada o, təkcə tarixi və dini şəxsiyyət kimi deyil, həm də mistik bir baxış bucağından qiymətləndirilir. Həzrət Əli haqqında çox sayda şair əsərlər yazmış və onun obrazı ədəbiyyatda dərin iz buraxmışdır. İslam dövründə, sonrakı mərhələlərdə və hətta bu gün də Əli obrazı müxtəlif xüsusiyyətləri simvolizə edən poetik nümunələrdə yaşadılır. Bu baxımdan Mövlana Cəlaləddin Ruminin "Məsnəvi-yi mənəvi" əsəri də istisna deyil. Əksinə, bu məqalədə iddia olunur ki, Rumi Əlini və onun fəzilətlərini şeir formasında ən çox tərənnüm edən şairdir. "Məsnəvi"də hərçənd Əliyə həsr olunmuş yeddi bölmə varsa da, əsərin ümumi gedişində də onun hədislərinə və "Nəhcül-Bəlağə"dəki hikmətlərinə poetik formada rast gəlmək mümkündür. Bu, Mövlananın Həzrət Əliyə olan dərin ehtiramını və bu ehtiramı oxuculara incə və gözəl şəkildə çatdırmaq bacarığını göstərir.

Bu araşdırma Həzrət Əlinin klassik Şərq ədəbiyyatındakı yerini tanımaq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

*Açar sözlər: Həzrət Əli, Meybodi, Kəşfül-Əsrar, Rumi, Məsnəviye-Mənəvi, poeziya*

**ПОЭТИЧЕСКОЕ ОТРАЖЕНИЕ ФИЛОСОФИИ АЛИ (А)  
В «КАШФ АЛ-АСРАР» В «МАСНАВИ-ЙЕ МА'НАВИ»**

**Ильхама МАМЕДОВА**

*Доктор философии по философии,*

*докторант по докторской диссертации*

*Института востоковедения им. академика З. Бюниятова НАНА*

*Email: [ilhama.tamedova72@gmail.com](mailto:ilhama.tamedova72@gmail.com)*

*ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4118-8893>*

*Дата поступления: 22.09.2025*

*Дата исправления: 20.11.2025*

*Дата утверждения к публикации: 28.11.2025*

Хазрат Али — выдающаяся личность, оставившая значительный след в истории, культуре и интеллектуальной мысли ислама. Это можно понять не только по глубокой любви и уважению, проявленным к нему Пророком, но и по активной деятельности самого Али после смерти Пророка, а также по тому, как его образ был воссоздан в последующих монументальных произведениях. Трудно найти книгу хадисов или тафсир, где бы не упоминалось имя Али или не приводились хадисы, переданные от него. В данной статье объектом нашего исследования является один из самых ранних суфийских тафсиров — «Кашф аль-Асрар ва иддат аль-абрар» («Откровение тайн и обеспечение благочестивых»), написанный Рашидом ад-Дином Мейбоди. Как и другие тафсиры, этот труд содержит многочисленные хадисы, переданные от Али, и описывает различные события. Однако изображение Али в этом тафсире отличается от других: помимо историко-религиозного образа, здесь он представлен также в мистическом свете. Множество поэтов писали о Хазрате Али, оставив тем самым глубокий след в литературе. Образ Али часто встречается в поэзии исламского периода, в более поздние времена и даже сегодня, символизируя различные черты его личности. В этом отношении «Маснави-йи Ма'нави» (Духовные двести стихов) Джалаладдина Руми не является исключением. Более того, мы утверждаем, что именно Руми чаще всего воспевал Али и его достоинства в стихах. Хотя в «Маснави» есть семь разделов, формально посвящённых описанию личности Али, высказывания Али или его мудрости из «Нахдж аль-Балага» встречаются на протяжении всего произведения в поэтической форме. Всё это свидетельствует о глубоком почтении Руми к личности Али и его стремлении донести это восхищение до читателя в красивой художественной форме. Проведённое исследование имеет большое значение для осмысления роли Али в классической восточной литературе.

**Ключевые слова:** *Хазрат Али, Мейбоди, Кашф аль-Асрар, Руми, Маснави-йи Ма'нави, поэзия.*

**THE POETIC MANIFESTATION OF ‘ALĪ’S (‘A) PHILOSOPHY IN  
KASHF AL-ASRĀR IN MASNAVĪ-YE MA’NAVĪ**

**Ilhama MAMMADOVA**

*PhD in Philosophy, Doctoral Candidate (Doctor of Sciences)  
at the Institute of Oriental Studies named after Z.M. Bunyadov, ANAS*

*Email: ilhama.mamedova72@gmail.com*

*ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4118-8893>*

*Date of submission: 22.09.2025*

*Date of revision: 20.11.2025*

*Date of acceptance for publication: 28.11.2025*

**ABSTRACT**

Hazrat ‘Alī is a prominent figure who left a profound mark on Islamic history, culture, and intellectual thought. This is evident not only from the deep respect and love shown toward him by the Prophet, but also from ‘Alī’s activities following the Prophet’s passing and from the subsequent revitalization of his image in monumental works across generations. It is difficult to find any hadith or exegesis book in which ‘Alī’s name is not mentioned or from which no hadith is narrated by him.

The focus of this study is one of the earliest mystical exegeses, *Kashf al-Asrār wa Iddat al-Abrār*, written by Rashid al-Din Meybodī. Like other exegeses, this work contains numerous hadiths narrated by ‘Alī and discusses various events. However, the portrayal of ‘Alī in this exegesis differs from others: he is presented not only as a historical and religious figure but also from a mystical perspective.

Many poets have composed works about Hazrat ‘Alī, leaving a lasting impact on literature. Across the Islamic era, subsequent periods, and even today, his image continues to appear in poetic examples symbolizing various virtues. In this context, the *Masnavī-ye Ma’navī* by Jalal al-Din Rumi is no exception. In fact, this article argues that Rumi is the poet who most frequently celebrated ‘Alī and his virtues in verse. Although seven sections of the *Masnavī* are explicitly dedicated to ‘Alī, his hadiths and wisdoms from *Nahj al-Balāgha* appear in poetic form throughout the entire work. This demonstrates Rumi’s profound reverence for Hazrat ‘Alī and his ability to convey that reverence to readers with subtlety and beauty.

This study is of great importance for understanding the position of Hazrat ‘Alī in classical Eastern literature.

**Keywords:** *Hazrat ‘Alī, Meybodī, Kashf al-Asrār, Rūmī, Masnavī-ye Ma’navī, poetry*

## Giriş

از علی آموز اخلاص عمل / شیر حق را دان مَطَهَّر از دغل

Əməldəki ixlası Əlidən öyrən/ Haqqın şirini hiylədən uzaq bil. [Mövləvi, 1, s. 183, b. 3721]

Əli ibn Əbu Talib İslam dininin yaranışından etibarən, xüsusilə Məhəmməd (s) peyğəmbərin vəfatından sonra bütün böyük ariflər, övliyalar və sufizmin önəmli simaları tərəfindən ilk müraciət edilən şəxsiyyət olmuşdur. Peyğəmbərlik “Xatəmül-ənbiya” Məhəmmədlə sona çatsa da, Əli ibn Əbu Talibin siması kamil insan modelinin davamlılığını və mükəmməlliyini təcəssüm etdirir. Bu səbəbdən, onun əməlləri, kəlamları və həyat təzi həmişə müxtəlif dövrlərin yazıçıları, şairləri və təfsirçilərinin diqqət mərkəzində olmuş, əsərlərinə zənginlik və mənəvi dərinlik qatmışdır.

Müxtəlif İslam təfsirlərində, xüsusilə təlim və irfan ədəbiyyatında, Əli (ə) dilindən nəql olunan hədislər böyük önəm daşıyır. Bu hədislər çox vaxt “peyğəmbərdən eşitdim”, “Allah Rəsulu belə buyurmuşdur” kimi ifadələrlə başlayır və bu da göstərir ki, Əli daim peyğəmbərin yanında olmuş, onun nurundan və hikmətindən dərin şəkildə bəhrələnmişdir. Bu münasibət və əlaqə, Əlinin şəxsiyyətinin İslam irfanında mərkəzi yer tutmasının əsas səbəblərindən biridir.

Bundan əlavə, “Məsnəvi”də yer alan çoxsaylı ilahi mənbələr və hədislərin zənginliyi səbəbindən, Şeyx Bəhayinin məşhur beyti belədir:

مثنوی معنوی مولوی / هست قرآن در زبان پهلوی

“Məsnəvi” o qədər ilahi mənbələrdən bəhrələnmişdir ki, onun adi olması mümkün deyil”. Bu ifadə həm əsərin dərinliyi, həm də içərisindəki hikmətlərin sonsuzluğunu vurğulayır.

Əli ibn Əbu Talibin şəxsiyyətinin və kəlamlarının irfani ədəbiyyatdakı rolu, xüsusilə “Məsnəvi-ye mənəvi” və “Kəşfül-əsrar” kimi fundamental əsərlərdə özünəməxsus şəkildə təzahür etmiş, İslam sufizminin əsas ideya və simvollarından biri kimi möhkəm yer almışdır. Bu mövzu yalnız dini-mənəvi aspektdən deyil, həm də ədəbiyyatşünaslıq, tarix və fəlsəfə baxımından geniş və dərinlən araşdırılmağa layiq kompleks bir tədqiqat predmetidir.

### 1. “Kəşfül-əsrar” və “Məsnəvi-ye mənəvi”də Həzrət Əli (ə) ilə bağlı məqamlar

Meybodi və Mövləvinin Həzrət Əliyə (ə) olan diqqətini müəyyən etmək üçün ilk növbədə əsərlərdə Əli ilə bağlı olan məqamları araşdırmaq lazımdır. Burada əsərlərdə Əlinin təqdim olunduğu adlar, onunla bağlı olan hissələr haqqında məlumat verilmişdir. Həm “Kəşfül-əsrar”, həm də “Məsnəvi-ye mənəvi”də Əli ibn Əbu Talibin aşağıdakı adlarla xatırlanmasına rast gəlirik. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cədvələ əsasən ilk altı ad hər iki əsərdə işlənmişdir.

Kəşfül-əsrar		Məsnəvi-ye mənəvi	
Əli	علی	Əli	علی
Murtəza	مرتضى	Murtəza	مرتضى
Heydər	حيدر	Heydər	حيدر
Kərrar	كرار	Kərrar	كرار
Şir-e xoda	شیر خدا	Şir-e xoda	شیر خدا
Mövla	مولا	Mövla	مولا
Əmirəlmöminin	امیر المومنین	Şir-e həqq	شیر حق
Əbəl-Həsən	ابا الحسن	Mövla şiri	شیر مولا
Əbu Talibin oğlu	پسر ابو طالب	Rəbbani şir	شیر ربانی
Mustafanın əmisi oğlu	ابن عم مصطفی	Cəsur pəhləvan	پهلوان
Qiyamət xatunu	شوهر خاتون قیامت فاطمه	Musanın buludu	ابر موسی
Fatime-ye Zəhranın əri	زهرا	Elm şəhərinin qapısı	باب مدینه علم
Zülfüqar sahibi	صاحب ذو الفقار		

Mühacir və ənsarın seyyidi	سَيِّد مَهاجر و انصار	Hər nəbi və vəlinin ixfixarı	افتخار هر نبی و ولی
		Əmirəlmöminin	امیر المومنین
		Müctəba	مجتبی

**Əli:**

پس جبرئیل بفرمان حق او را فرمود که امشب از خوابگاه خویش برخیز، رسول خدا برخاست و علی (ع) را آن شب بخوابگاه خویش بخوابانید و گفت: تسبیح بپردی فانه لن یخلص الیک منهم امر تکرهه [ganjoor.net/meybodi, s. 8]  
 Sonra Cəbrayıl Allahın fərmanını ona buyurdu ki, bu gecə öz yatağından qalx, Allahın rəsulu qalxdı və Əlini (ə) o gecə öz yatağında yatırdı və dedi: Yat, onlardan sənə bəyənmədiyən heç bir zərər yetişməyəcək.

چون بخواهم کز سرت آهی کنم / چون علی سر را فرو چاهی کنم

Sirrindən ah etmək istəyəndə / Əli kimi başımı quyuya salıram (Mövləvi, c.2, s. 1141, b. 2014)

**Murtəza:**

بویکر نقاش حکایت کرد از امام مسلمانان علی مرتضی (ع) که روزی جهودی مرا گفت "در کتاب شما آیتی است بر من مشکل شده اگر کسی آن را تفسیر کند تا اشکال من حل شود من مسلمان شوم" [ganjoor.net/meybodi, s. 2]...  
 Bu Bəkr Nəqqaş müsəlmanların imamı Əli Murtəzadan (ə) danışır ki, bir gün bir cuhud mənə dedi "Sizin kitabınızda bir ayə vardır ki, mənə çətin gəlir. Əgər kimsə öz təfsiri ilə mənə çətinliyimi həll etsə, mən müsəlman olaram"...

راز بگشا ای علی مرتضی / ای پس سو القضا حسن القضا

Ey Əli Murtəza, sirləri bizim üçün aç / Ey suil-qəzanın ardından, hüsnül-qəza [Mövləvi, dəftər 1, s. 185, b. 3757]

**Heydər:**

حیدر کرار بدان قدم در رکاب کرده است تا چون تویی رکاب او گیرد، و باز گرداند، دور باش از بر من که اندیشه سینه من کم از آن اثر نکند که خورشید در فلک [ganjoor.net/meybodi, s.23].  
 Heydəri-Kərrar ona görə ayağını üzəngiyə qoymuşdur ki, sənə kimisi onun üzəngisini tutsun və qaytarsın. Mənim yanımdan uzaq ol ki, günəşin fələyə təsiri qədər sənə fikrin mənim qəlbimə təsir etməz.

بعد از آن هر صورتی را بشکنی / همچو حیدر باب خیر بر کنی

Hər bütü sındırandan sonra/ Heydər kimi Xeybər qapısını qopararsan. [Mövləvi, dəftər 3, s. 411, b. 580]

**Kərrar:**

رقیب عصمت و نبوت بود، عنصر علم و حکمت بود، اخلاص و صدق و یقین و توکل و تقوی و ورع شعار و دثار وی بود، حیدر کَرار بود، صاحب ذو الفقار بود، سَید مهاجر و انصار بود [ganjoor.net/meybodi, s.23].  
 İsmət və nübuvvətlə yarışan idi, elm və hikmətin ünsürü idi, ixlas, sədaqət, yəqin, təvəkkül, təqva, vərə onun şüarı idi, Heydəri-Kərrar idi, Zülfüqar sahibi idi, Mühacir və ənsarın seyyidi idi.  
 Kərrar adına Mövləvinin qəzəllərində rast gəlmək mümkündür. Amma "Məsnəvi-ye Məsnəvi"də işlənmişdir. \*

**Şir-e xoda**

حسن بصری رحمه الله هر گه که قصه اصحاب بدر خواندی گفتی: طوبی سپاهی را که امیر ایشان رسول خدا، جاسوس ایشان جبرئیل امین خدا، مبارز ایشان حمزه و علی شیر خدا، مدد ایشان فریشتگان خدا، مقصود ایشان اظهار دین خدا، حاصل ایشان رضای خدا [ganjoor.net/meybodi, s. 15].

Həsən Bəsri (r) Bədr səhabələrinin qissəsini oxuyanda deyərdi: Xoş o qoşunun halına ki, onların əmiri Allah rəsulu, xəbərçətirəni Allahın əmini Cəbrayıl, onların mübarizi Həmzə və Allahın şiri Əli, onların köməyi Allahın mələkləri, məqsədləri Allah dinin izharı, qazancları Allahın razılığı olsun.

چون ز رویش مرتضی شد درفشان / گشت او شیر خدا در مرج جان

\* دزد غم گردن خود از حذر سیلی من/ زانک من از بیشه جان حیدر کَرار شدم

Murtəza üzündən dürlər tökdükə / O ruh çəmənliyində Allahın şiri oldu.\* [Mövləvi, d. 2, s. 244, b. 925]

Mövlənin “Məsnəvi”sində “Şir-e xoda”dan başqa, “**Şir-e həqq**”, “**Şir-e moula**”, “**Şir-e rəbbani**” ifadələri də işlənmişdir.

من نیم سگ شیر حقم حق پرست / شیر حق آنست کز صورت برست

Mən it deyiləm, haqqa ibadət edən şirəm / Haqqın şiri odur ki, surət aləmindən xilas oldu. [Mövləvi, d.1, s. 195, b. 3964]

شیر دنیا جوید اشکاری و برگ / شیر مولی جوید آزادی و مرگ

Dünya şiri şikar və ruzi axtarar / Mövla şiri azadlıq və ölüm axtarar. [Mövləvi, d.1, s. 195, b. 3965]

در شجاعت شیر رُبانیستی / در مُرُوت خود که داند کیستی؟

Şücaətdə rəbbani şirsən / Mürüvvətdə kimsə bilmir ki, kimsən. [Mövləvi, d.1, s. 184, b. 3732]

### **Mövləna:**

و فی الخبر: من کنت مولاه فعلى مولاه [ganjoor.net/meybodi, s. 23]

Və xəbər gəlib çatmışdır: “Mən kimin mövləsiyəmsə, Əli onun Mövləsidir”.

گفت هر کو را منم مولا و دوست / ابن عم من على مولای اوست

Dedi: Mən kimin mövləsi və dostuyamsa / Mənim əmim oğlu Əli onun mövləsidir. [Mövləvi, d. 6, s. 1265, b. 4539]

گفت پیغامبر علی را کای علی / شیر حقی پهلوانی پردلی

Peyğəmbər Əliyə dedi ki ey Əli / Haqqın şirisən, pəhləvansən, cəsursən. [Mövləvi, d.1, s. 146, b. 2959]

Digər adlar araşdırılan əsərlərdə müxtəlif şəkillərdə təqdim olunmuşdur. “Kəşfül-əsrar”da işlənən adlar:

### **Əmirəlmöminin**

و از جهت سنّة امیر المؤمنین علی ع گفت مصطفی را پرسیدم از ابجد هوز حطی، فقال: یا علی ویل لعالم لا یعرف تفسیر

ابی جاد: الالف من الله و الباء من الباری و الحیم من الجلیل [ganjoor.net/meybodi, s.2]

Sünnətə əsasən, Əli (ə) dedi: Mustafadan Əbcəd, həvvəz, hotti haqqında soruşdum. O Dedi: “Vay olsun o alimə ki, Əbcədin təfsirini bilmir: Əlif Allahdan, ba Baridən və cim Cəlildəndir.

### **Əbəl-Həsən**

علی بازگشت تا بمسجد رسول شود و نماز کند، اعرابی را دید که شتری میفروخت، گفت یا ابا الحسن این شتر را میفروشم

بخر، علی گفت نتوانم که بهای آن ندارم [ganjoor.net/meybodi, s.147]

Əli qayıtdı ki, Rəsulun məscidinə gedib namaz qılsın. Dəvə satan bir ərəbi gördü. Dedi: Ya Əbəl-Həsən bu dəvəni satıram, al. Əli dedi. Pulum olmadığına görə bacarmaram.

### **Əbu Talibin oğlu**

امیر المؤمنین علی (ع) دیناری بر دست نهاد گفت: یا صفراء اصفری و یا بیضاء ابیضی و غری غیری، ای دنیا و ای نعیم

دنیا رو که تو عروسی آراسته ای و بانگشت عروسان پنجه شیران نتوان شکست، شو دیگری را فریب ده که پسر ابو طالب سر

آن ندارد که در دام غرور تو آید: وَ مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ [ganjoor.net/meybodi, s.24].

Əmirəlmöminin Əli (ə) əlinə bir dinar qoyub dedi: Ey sarı sarı ol, ey ağ ağ ol, ey qara başqa ol. (Yəni sən tezliklə rəngini dəyişəcəksən). Ey dünya və ey dünya neməti. Get ki, sən bəzənmiş gəlinənsən və gəlinlərin barmağı ilə şirlərin pəncəsini sındırmaq olmaz. Get başqasını aldat ki, Əbu Talibin oğlunun sənə qürur tələnə düşmək məqsədi yoxdur. “Dünya həyatı aldadıcı maldan başqa bir şey deyil”. (Ali-İmran, 185)

### **Mustafanın əmisi oğlu**

#### **Qiyamət xatunu Fatiməyə Zəhranın əri**

علی مرتضی ابن عم مصطفی شوهر خاتون قیامت فاطمه زهرا که خلافت را حارس بود، و اولیا را صدر و بدر بود چنان که

نبوت بمصطفی ختم کردند خلافت خلفاء راشدین بوی ختم کردند [ganjoor.net/meybodi, s. 23].

\* Həzrət Əli o əzəmətli nuru gördükdə sirr və həqiqət mirvarilərini istəyənlər üçün səpdi. O ruh çəmənliyində Allahın şiri oldu.

Xilafətin qoruyucusu Əliyyu-Murtəza, ibn Əmm-i Mustafa, qiyamət xatunu Zəhranın əri, övliyanın sədri və bədri, nübuvvət Mustafa ilə xətm olunduğu halda Rəşidi xəlifələrinin xilafəti onunla tamamlandı.

### **Zülfüqar sahibi**

#### **Mühacir və ənsarın seyyidi**

رقیب عصمت و نبوت بود، عنصر علم و حکمت بود، اخلاص و صدق و یقین و توکل و تقوی و ورع شعار و دثار وی بود، حیدر کزّار بود، صاحب ذو الفقار بود، سیّد مهاجر و انصار بود [ganjoor.net/meybodi, s. 23].

İsmət və nübuvvətlə yarışan idi, elm və hikmətin ünsürü idi, ixtlas, sədaqət, yəqin, təvəkkül, təqva, vərə onun şüarı idi, Heydəri-Kərrar idi, Zülfüqar sahibi idi, Mühacir və ənsarın seyyidi idi.

“Məsnəvi-ye mənəvi”də işlənən adlar aşağıdakılardan ibarətdir.

#### **Musanın buludu**

در مُرُوت، اَبْرَ موسیٰ به تیه / کآمد از وی خوان و نان بی شیبیه

Mürüvvətdə Tih səhrasında Musanın buludusan / Ondan misilsiz süfrə və çörək gəldi. [Mövləvi, d.1, s. 184, b. 3733]

#### **Elm şəhərinin qapısı**

چون تو بابی آن مدینه علم را / چون شعاعی آفتاب حلم را

Sən o elm şəhərinin qapısısan / Helm günəşinin şüası kimisən. [Mövləvi, d.1, s. 184, b. 3763]

#### **Hər nəbi və vəlinin iftixarı**

او خَدو انداخت در روی علی / افتخار هر نبی و هر ولی

O Əlinin üzünə tüpürçək atdı / Hər nəbinin və hər vəlinin iftixarı [Mövləvi, d.1, s. 184, b. 3723]

Hər iki əsərdə Həzrət Əli (ə) ilə bağlı olan məsələləri araşdırmaq istəyirik. “Məsnəvi-ye mənəvi” başdan başa Həzrət Əlinin (ə) sözlərinin ifadəsini özündə əks etdirsə də, bu əsərin yalnız yeddi hissəsi Həzrət Əlinin (ə) adı ilə bağlıdır. Həmin hissələr aşağıdakılardan ibarətdir. Gördüyümüz kimi bu hissələrdən altısı “Məsnəvi”nin birinci dəftərində, biri isə sonuncu dəftərdə yer almışdır. Birinci dəftərdə olan hissələr:

1. Rəsulun (s) Əliyə (ə) vəsiyyət etməsi: Hər kəs bir növ Allaha itaətə yaxınlaşır, sən ağıllı və xüsusi bəndələrlə dostluğa çalış ki, onların hamısından öndə olasan.

2. Düşmənin Əlinin (ə) üzünə tüpürməsi və Əmirəlmöminin Əlinin qılıncı əlindən atması.

3. O kafirin Əlidən (ə) “Niyə mənə qalib gəldiyin halda xəncəri əlindən atdın?” sualını soruşması.

4. Əmirəlmöminin o vəziyyətdə qılıncı atmasının səbəbinin nə olması cavabını verməsi.

5. Əli (ə) hekayəsinə qayıdıq və onun öz qanıçəninə güzəşt etməsi.

6. Hər dəfə üzəngini tutanın Əmirəlmömininin qarşısına çıxması ki, ey Əmirəlmöminin Əli mənə öldür və bu qəzadan xilas et.

7. Mustafa (s) buyurduğu hədis: “Mən kimi mövlasıyamsa, Əli onun mövlasıdır”.

“Məsnəvi”də Əlinin adı keçən ilk beyt belədir:

گفت پیغامبر علی را کای علی / شیر حق پهلوانی پردلی [Mövləvi, d.1, s. 2959]

Dedi peyğəmbər Əliyə ki, ey Əli / Haqqın şirisən, pəhləvansan, cəsursan.

“Əli”nin adı keçən sonuncu beyt isə budur:

گفت هر کو را منم مولا و دوست / ابن عم من علی مولای اوست [Mövləvi, d.6, s. 4539]

Dedi: Hər kimin mövlası və dostu mənəmsə / Mənim əmim oğlu Əli onun mövlasıdır.

Nə üçün Həzrət Əlinin (ə) adı birinci və altıncı dəftərlərdə qeyd olunmasının sualına cavab olaraq deyə bilərik ki, Mövlana öz metoduna sadıq qalaraq birinci və altıncı dəftərlər arasında bağlılıq yaratmışdır. Ona görə də birinci dəftərdə Haqqın şiri olan Əli sonuncu dəftərdə peyğəmbər sevənlərinə tövsiyə edir ki, kim mənə sevirə, Əlini də sevsin. Niyə bu hədis “Məsnəvi”nin sonuncu dəftərində işlənmişdir? Çünki Qədir-Xum hadisəsi də peyğəmbərin həyatının son zamanlarında baş vermişdir. Peyğəmbər dünyadan köçmək ərafəsində özü əmisi oğlunu sevməyi müsəlmanlara tapşırılmışdır.

Bu beytin davamında Mövlana Mövlanın kim olmasını açıqlayır.

کیست مولا آنک آزادت کند / بند رقیب ز پایت بر کند

Kimdir Mövla, o ki səni azad etsin / Bəndəlik ipini ayağından qoparsın.

چون به آزادی نبوت هادیست / مؤمنان را ز انبیا آزادیدست

Peyğəmbərlik məqamı insanları azadlığa hidayət etdiyi üçün / Möminlər peyğəmbərlərdən azadlığı əxz etmişlər.

Meybodinin “Kəşfül-əsrar” əsəri də Həzrət Əlinin (ə) dilindən nəql olunan sayısız hədislərlə zəngindir. Qeyd edək ki, Mövlana kimi Meybodi də bu iki əmi oğlunun bağlılığını göstərmək üçün Əlinin (ə) peyğəmbərdən nəql etdiyi sözləri vermişdir. Təfsirdə Əli (ə) ilə bağlı olan hissələri bir neçə hissədə qruplaşdırmaq olar:

1. Əlinin (ə) peyğəmbərdən nəql etdiyi sözlər. [ganjoor.net/meybodi, s. 5]
2. Peyğəmbərin Əli ilə söhbətləri. [ganjoor.net/meybodi, s. 143]
3. Əlinin özünün nəql etdiyi sözlər. [ganjoor.net/meybodi, s. 14]
4. Əli haqqında digər şəxslərin dediyi sözlər.
5. Əli haqqında olan hekayətlər.

Bu misallar göstərir ki, insanın mənəvi halı bəzi hallarda cismani hissələrə üstün gələ bilər və ali ruhani mərhələdə olan şəxslər dünya ağrı və iztirablarını hiss etməyə bilər. Allah-Təalanın dediyi kimi:

وَأَتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا

Onların hər birinə (meyvə kəsib soymaq üçün) bir bıçaq verdi. (12/31)

Sakitləşəndə Yusifi bəzədilmiş halda gətirdi və ona dedi. Onların yanından keç.

أَخْرَجَ عَلَيْنَهُنَّ

Onların qarşısında çıx. (12/31)

Misir qadınları Yusifi həmin camal və kamalla gördükdə onların gözü böyüdü.

فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْتَهُ

(Qadınlar Yusifi) gördükdə (gözəlliyinə heyran olub) onu həddindən artıq təriflədilər (12/31)

Hamı əllərini kəsdilər, Yusifin camalı və kamalını gördükdə öz əllərini kəsməkdən xəbərləri olmadı.

Həqiqətən bilirik ki, Əlinin qəlbinin və ruhunun Allahın cəlalı, camalı, izzət və heybətini müşahidəsi yad qadınların məxluq Yusifi müşahidəsindən çox olmuşdur. Əgər onlar belə özlərini itirmişdilər və öz ağırlarından xəbərləri yox idisə, Əlinin ət və dərisinin kəsilməsi və onun ağrısından xəbər tutmaması da təəccüblü deyil. [ganjoor.net/meybodi, s.24]

## 2. “Nəhcül-bəlağə” “Kəşfül-əsrar” və “Məsnəvi”nin mənbəsi kimi

Həzrət Əlinin (ə) hikmət xəzinəsi olan “Nəhcül-bəlağə” bir çox irfani əsərlərin mənbəyi olmuşdur. Bunu biz iki əsərin müqayisəsində də görə bilirik. Belə ki, həmin hikmət xəzinəsindən olan incilər eynilə həm “Kəşfül-əsrar”da, həm də “Məsnəvi-ye mənəvi” əsərlərində mövcuddur. Fikrimizi aşağıdakı nümunələr əsasında sübuta yetirə bilirik:

[Mövləvi, d.2, s. 1756] من نکردم امر تا سودی کنم / بلکه تا بر بندگان جودی کنم

Mən əmr etmədim ki, qazanım / Əksinə bəndələrimə qazandırım

Və ya:

چون خلقت الخلق کی یریح علی / لطف تو فرمود ای قیوم حی

لایان اربح علیهم جود تست / که شود زو جمله ناقصها درست

[Mövləvi, d.5, s. 4173-4174]

Məxluqları yaratdım ki, məndən qazansınlar / Sənin lütfün buyurdu, ey Canlı qəyyum

Onlar üzərində ən böyük qazanc Sənin cömərdliyindir / Çünki onunla bütün nöqsanlar kamala yetər..

گفت پیغامبر که حق فرموده است / قصد من از خلق احسان بوده است

آفریدم تا ز من سودی کنند / تا ز شهدم دست آلودی کنند

نه برای آنک تا سودی کنم / وز برهنه من قبایی بر کنم

[Mövləvi, d.2, s. 2636-2637]

Peyğəmbər dedi ki, Haqq buyurmuşdur / Yaranışdan mənim məqsədim yaxşılıq olmuşdur

Yaratdım ki, məndən qazansınlar / Əllərini balıma bulasınlar  
Ona görə yox ki, mən qazanım / Üryan adamdan bədənime qəba geyinim.  
Bu beytin nəsrı “Nəhcül-bəlağə” və “Kəşfül-əsrar”da aşağıdakı kimidir.

Musanın Tövratında yazılmışdır ki: Cənnət, cənnətimdir, mal malımdır, malımla cənnətimi al, fayda götürsən sənindir, xəsarətə uğrasan mənindir. Ey Adəm övladı, mən sizi sizdən mənfəət əldə etmək üçün yaratmadım, sizi yaratdım ki, məndən qazanasınız. [ganjoor.net/meybodi, s.36]

Allah-Təala buyurur: Ey insan, səni yaratmadım ki, səndən bəhrələnim, əksinə səni yaratdım ki, məndən bəhrələnsən. Elə isə hər kəs və hər nəyin yerinə mənə üz tut. [Foruzanfər, 1381, s.199]

Gördüyümüz kimi Həzrət Əlidən nəql olunan bu hədisi Meybodi bilmiş və öz təfsirinə daxil etmişdir. Mövlana isə bu hədisi gözəl bir tərzdə təqdim etmişdir.

Digər nümunəyə diqqət yetirək:

از دو پاره پیه این نور روان / موج نورش می زند بر آسمان  
[Mövləvi, d.2, s. 2451]

Bu nur iki piydən (gözdən) çıxır/Nurunun dalğası asimana çatır.

“Kəşfül-əsrar”da belə yazılır:

Ət parçasından dili danışan etdi, piy parçasından gözü görən etdi, qan parçasından qəlbi bilən etdi. Üsyankarı öz lütfü ilə tanış etdi, dostların canının öz şövqünə şeyda etdi, nə etdi, cəlal və böyüklüklə etdi. [ganjoor.net/meybodi, s.3]

Bu hikmətli söz “Nəhcül-bəlağə”də belə yazılır:

اعجبوا لهذا الانسان ينظر بشحم و يتكلم بلحم و يسمع بعظم و يتنفس من خرم.

Bu insana təəccüb edirəm ki, piy tikəsi ilə görür, ət tikəsi ilə danışır, sümüklə eşidir və dəlikdən nəfəs alır. [Foruzanfər, 1381, s. 220]

مومن ار ينظر بنور الله نبود / غيب مومن را برهنه چون نمود [Mövləvi, d.1, s. 1331]

Əgər mömin Allahın nuru ilə baxmasaydı/ Qeyb möminə necə aşkar olardı?

مصطفى (ص) گفت: اتقوا فراسة المؤمن، فانه ينظر بنور الله [136, s. 45].

Mustafa (s) dedi: “Möminin gözündən çəkinin, çünki o Allahın nuru ilə görür”.

Bəs bu barədə “Nəhcül-Bəlağə”də nə yazılmışdır?

اتقوا ظنون المومنين فان الله تعالى جعل الحق على السنتهم.

Möminlərin gümanını ciddi sayın, çünki Allah-Təala həqiqəti onların dilində bəyan edir. [Foruzanfər, 1381, s. 62]

Gördüyümüz bu beytin ilk misrası nəsr şəklində “Kəşfül-əsrar”da, ikinci hissəsi isə “Nəhcül-bəlağə”dəki Həzrət Əlinin (ə) sözünün təsdiqidir.

پست می گویم به اندازه عقول/عیب نبود این بود کار رسول [Mövləvi, d.1, s. 3811]

Danışığı ağılların səviyyəsinə salıram / Eyib deyil, bu peyğəmbərin işi idi.

مصطفى (ص) خلق را این ادب دین در آموخت و گفت: کلموا الناس على قدر عقولهم.

با هر کسی سخن بقدر عقل وی گوئید، و آنچه برنتابد بر وی منهد [ganjoor.net/meybodi, s. 81].

Mustafa (s) xalqa bu din ədəbini öyrətdi və dedi: “İnsanlarla başa düşə biləcəkləri səviyyədə danışın”. Hər kəslə ağıl qədərində danışın, kimin gücü çatmasa onun üzərinə qoymayın.

انا معاشر الانبياء نكلم الناس على قدر عقولهم.

(Peyğəmbər (s) buyurdu: Biz peyğəmbərlər insanlarla özlərinə uyğun danışırıq. [Foruzanfər, 1381, s. 146]

صبر از ایمان بیابد سر کله / حیث لا صبر فلا ایمان له

گفت پیغامبر خدای ایمان نداد / هر که را صبری نباشد در نهاد [Mövləvi, d.2, s. 600-601]

Səbr imanla başın tacı olar / Səbr olunmayan yerdə iman olmaz

Peyğəmbər dedi: Allah ona iman vermədi / Kimin ki, daxilində səbri olmadı.

قوله (ص): الصبر من الايمان بمنزلة الرأس من الجسد [ganjoor.net/meybodi, s. 2].

Səbrin imandakı məqamı başın bədəndəki məqamı kimidir.

Bu barədə “Nəhcül-bəlağə”də yazılmışdır:

و عليكم بالصبر فان الصبر من الايمان كالراس من الجسد و لا خير في جسد لا راس معه و لا في ايمان لا صبر معه.

Sizi səbrə dəvət edirəm. Çünki səbrin imanla əlaqəsi başın bədənlə əlaqəsi kimidir. Elə isə başsız bədənin faydası olmadığı kimi, səbrsiz imanın da faydası yoxdur. [Foruzanfər, 1381, s. 174]

خود ملایک نیز ناھمتا بندن / زین سبب بر آسمان صف صف شدند [Mövləvi, d.4, s. 2016]

Mələklərin özü də eyni deyillər / Bu səbəbdən asimanda səf-səf oldular.

Asimanda biz mələklərin məlum məqamı vardır ki, cəlal sahibi olan Allaha o məqamda ibadət edir, paklığını deyir və müqəddəs sayır. Yəni ki, biz bəndələrik, kafirlərin dediyi kimi ibadət olunan deyilik. [ganjoor.net/meybodi, s.11]

Mələklərin bir dəstəsi səcdədədirlər və rükuya getmirlər. Bir dəstəsi yorulmadan rüku halındadırlar. Bir dəstəsi sıraya düzülüşlər və pərakəndə olurlar, başqa bir dəstə təsbih edirlər və yorğunluq bilmirlər... Onların bir qrupu Allah vəhyinin və onun Rəsulun (s) sünnətinin əminidirlər, həmişə Allahın hökmü və fərmanına get-gəldədirlər. Bir dəstə Allah bəndələrinin qoruyucusudurlar, başqa bir qrup behiştin pərdə tutanlarıdır, digər qrupun ayaqları da yerin dərinliklərində sabitdir və boyunları ən yüksək səmadan keçmişdir. [Foruzanfər, 1381, s. 384]

گفت ابلیس لعین دادار را / دام زفتی خواهم این اشکارا [Mövləvi, d.5, s. 942]

Məlun iblis dedi: Ey Allah / Bu ov üçün güclü bir tələ istəyirəm.

. [ganjoor.net/meybodi, s. 11] که این زنان دام شیطانند، و مرد بهیچ چیز چنان زود فتنه نگرده که برین زنان

Ki bu qadınlar şeytanların tələsidirlər və kişi qadınlardan başqa heç nə ilə fitnə etmir.

النساء حبال الشيطان

Qadınlar şeytanların tələsidirlər. [Foruzanfər, 1381, s.447-448]

کترین کاریش هر روزست آن / کوسه لشکر را کند این سو روان

لشکری ز اصلا ب سوی امهات / بهر آن تا در رحم روید نبات

لشکری ز ارحام سوی خاکدان / تا ز نر و ماده پر گردد جهان

لشکری از خاکدان سوی اجل / تا ببیند هر کسی حسن عمل [Mövləvi, d.1, s. 3072]

Hər gün Allahın ən az işi budur ki / O üç qoşunu yola salır

Ataların belindən analara tərəf bir ordu / Bətdə bitki göyərsin deyə

Bətdən torpağa sarı bir ordu / Ki dünya erkək və dişi ilə dolsun

Yerdən əcələ tərəf bir ordu / Ta hər kəs əməlinin yaxşılığını görsün.

Onun haqqında deyirdilər ki, o hər gecə-gündüz ataların belindən ana bətninə bir ordu, anaların bətnindən dünyaya bir ordu, dünyadan məzarlara bir ordu çıxarır. Sonra hamısı uca Allahın hüzuruna səfər edirlər. [ganjoor.net/meybodi, s. 2]

Allahın hər an üç qoşunu vardır: 1 – Ataların belindən anaların bətninə göndərilən ordu. 2 – Anaların bətnindən yer üzünə qədəm qoyan ordu. 3 – Dünyadan axirətə köçən ordu. [Foruzanfər, 1381, s. 130]

هیچ نقاشی نگارد زین نقش / بی امید نفع بهر عین نقش

بلک بهر میهمانان و کهان / که به فرجه وارهند از اندهان

شادی بچگان و یاد دوستان / دوستان رفته را از نقش آن

هیچ کوزه مگر کند کوزه شتاب / بهر عین کوزه نه بر بوی آب

هیچ کاسه گر کند کاسه تمام / بهر عین کاسه نه بهر طعام

[Mövləvi, d.4, s. 768, b. 2881-2885]

Bir rəssam var ki, şəklin gözəlliyini / Qazanc ümidi olmadan şəklin özünə görə çəksin

Qonaqlar və uşaqlar üçündür ki / Qəm-qüssədən xilas olsunlar

Uşaqların şadlığı, dostların xatirəsi / Köçmüş dostların o nəqşdən təsviri

Hansı kuzəgər tələsik kuzə düzəldir / Kuzənin özünə görədir ya suya görə?

Hansı kasa düzəldən yaxşı kasa düzəldir / Kasanın özünə görə ya yeməyə görə?

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا؟ مَيِّبَدَاشْتِيدُ كَهَ مَا شَمَا رَا بَبَايِغْرِي أَفْرِيدِيمِ، «وَأَنْتُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجِعُونَ» (۱۱۵) مَيِّبَدَاشْتِيدُ كَهَ

شما با ما نخواهید آمد [Mövləvi, s. 10].

Yoxsa sizi əbəs yerə yaratdığımızı güman edirsiniz? (23/115) Güman edirdiniz ki, biz sizi oyun-oynucaq yaradıq. Hüzurumuza qaytarılacaqsınız. (23/115) Güman edirdiniz ki, siz bizimlə gəlməyəcəksiz?

Həzrət Əli (ə) bu barədə 195-ci xütbədə və 370-ci hikmətdə buyurur:

واعلوا عباد الله انه لم يخلق عبثا.

Ey Allahın bəndələri bilin ki, Allah sizi boşuna yaratmamışdır.

فما خلق امرؤ عبثا فيلهو

Heç kəs boşuna yaranmamışdır ki, oyuna məşğul olsun. [Zamani, 1363, s. 44]

### 3. “Kəşfül-əsrar”da deyilən fikrin “Məsnəvi”də təsdiqi

Qeyd etdiyimiz kimi hər iki əsər Quranın irfani təfsiri olduğu kimi, şübhəsiz Quran nətiqi Əlinin dedikləri də bu əsərlərdə öz əksini tapmışdır. Belə ki, “Kəşfül-əsrar”da olan bir çox məsələlər sanki “Məsnəvi”də öz əksini tapmışdır. Düzdür Bədiuzzaman Foruzanfərin kitabında “Məsnəvi” beytlərinin “Kəşfül-əsrar”la üst-üstə düşmə məqamlarına da toxunulmuşdur. Məsələn, aşağıdakı beytə diqqət yetirək:

چون شدی من کان لله از وله

من تو را باشم که کان الله له [Mövləvi, d.1, s. 1939]

Heyrət üzündən bir kəs Allah üçün oldusa / Onda mən də (Allah) Sənin üçün olaram.

من کان لله کان الله له [ganjoor.net/meybodi, s. 24]

Özünü Allah yolunda vəqf edən kəsin müdafiəçisi də Allah olar. (Foruzanfər, 1381, s. 89)

Eyni zamanda aşağıdakı beytlərin mənbəyinin “Kəşfül-əsrar” olduğu qeyd olunmuşdur. [Foruzanfər, 1381, s. 26-27]

او ز یک رنگی عیسی بو نداشت / وز مزاج خم عیسی خو نداشت  
جامه صد رنگ از آن خم صفا / ساده و یکرنگ گشتی چون صبا

[Mövləvi, d.1, s. 500-501]

Onun İsanın səmimiliyindən xəbəri yox idi / İsanın itaətkar təbiətindən aqah deyildi

O batini səfadan yüzləngli libası çıxarıb / Nur kimi sadə və bir rəngdə olardı.

İsa (ə) parçaları alaraq onların hamısını eyni rəngli boya ilə dolu olan bir teştə qoydu və belə dua etdi: “Allahın izni ilə, ey parçalar, hər biriniz sizdən istənilən rəngdə olun.” Usta səfərdən qayıtdıqda, parçaların hamısının bir teştə, eyni boya ilə boyandığını görüb qəzəbləndi və dedi: “Sən bu parçaların hamısını məhv etmişən!” [ganjoor.net/meybodi, s. 32]

“Kəşfül-əsrar”ın təsiri ilə yazılan digər beyt isə aşağıdakı kimidir. [Foruzanfər, 1381, s. 425-426]

چار وصف ست این بشر را دل فشار / چارمیخ عقل گشته این چهار  
تو خلیل وقتی ای خورشید هوش / این چهار اظیار رهن را بگش  
ز آنکه هر مرغی ازینها زاغ و ش / هست عقلی عاقلان را دیده کش  
چار وصف تن ، چو مرغان خلیل / بسمل ایشان دهد جان را سبیل  
ای خلیل اندر خلاص نیک و بد / سر بپریشان ، تا رهد پاها ز سد  
گل تویی و جملگان آجزای تو / برگشا که هست پاشان پای تو  
از تو عالم روحزاری می شود / پشت صد لشکر ، سواری می شود  
ز آنکه این تن شد مقام چار خو / نامشان شد چار مرغ فتنه جو  
خلق را گر زندگی خواهی آبد / سر بپر زین چار مرغ شوم بد  
بازه شان زنده کن از نوعی دگر / که نباشد بعد از آن زیشان ضرر  
چار مرغ معنوی راهزن / کرده اند اندر دل خلقان وطن  
چون امیر جمله دل های سوی / اندرین دور ای خلیفه حق تویی  
سر بپر این چار مرغ زنده را / سرمدی کن خلق ناپاینده را  
بَط و طاوس ست و زاغ ست و خروس / این مثال چار خلق اندر نفوس  
بَط ، حرص ست و خروس ، آن شهوت ست / جاه ، چون طاوس و ، زاغ اُمْنِیت ست

[Mövləvi, d.5, s. 30-44]

İnsanın qəlbini sıxan dörd xislət var / Ağıl bu dördün çarmıxına çəkilib.

Sən dövrün Xəlilisen, günəş kimi parlaq / Bu yol kəsən dörd quşun başını kəs

Çünki bunlardan hər bir quş qarğa kimi / Aqillərin ağıl gözünü çıxarırlar

Bədənin dörd xisləti Xəlilin quşları kimi / Onların başının kəsilməsi cana nicat yolu verər

Ey Xəlil, yaxşı-pisin xilasında / Onların başını kəs ki, ayaq bağdan qırılısın

Sən tamsan, hamısı sənin hissələrimdir / Ayaqları ayağın olduğu üçün bəndi aç  
 Səndən aləm ruhlar məkanı olur / Bir əsgər yüz əsgərə yardım edir.  
 Çünki bu bədən dörd xislətin məqamıdır / Adları dörd fitnəkar quş oldu  
 Xalqın əbədi həyatını istəyirsənsə / Bu dörd çirkin quşun başını kəs  
 Onları yenidən başqa növlə dirilt / Sonra onlardan kimsəyə zərər olmasın  
 Dörd yol kəsən mənəvi quş / İnsanların qəlbində vətən etmişlər  
 Bütün düzgün qəlblərin əmirisən / Bu dövrdə ey haqqın xəlifəsi sən sən  
 Bu dörd diri quşun başını kəs / Müvəqqəti xalqı daimi et  
 Ördək, tovuz, qarğa və xoruzdur / Xalqın nəfsani sifətlərinin misalıdır  
 Ördək tamah, xoruz şəhvətdir / Tovuz məqam, qarğa uzun arzulardır

Bu hadisə “Kəşfül-əsrar”ın neçə yerində qeyd olunmuşdur. Amma “Məsnəvi” ilə eynilik təşkil edən hissəsi ikinci nümunədə verilmişdir.

شو چهار مرغ گیر، گفتند که خروه بود و طاوس و کبوتر و کلاغ. و بروایتی دیگر بجای کبوتر کرکس گفتند  
 [ganjoor.net/meybodi, s. 161]

Get dörd quş gətir. Dedilər ki, xoruz, tovuz, göyərçin və qarğa idi. Başqa bir rəvayətə görə göyərçinin yerinə kərkəs idi.

Dedilər: Ey İbrahim, indi ki, həyat ölməkdə, əbədilik ölümdədir, get dörd quşu öldür, buyurduğumuz kimi bizim fərmana təzim et və öz bəndəliyini izhar et, öz təbiətinin batınına görə bu fərmanı yerinə yetir. Zinət tavusunun başını kəs, dünya nemətləri və dünya zinəti ilə sakitləşmə.

Bülbül və tovuzda az dayan / Burda ancaq qışqırıq görərsən, orda ancaq rəng  
 Tamah qarğasını öldür, həmçinin qalmayan və tez sona çatana həris olmaz.  
 Eşq nə qəribə oyundur ki, ondan İskəndər cansız oldu  
 Nə məhəbbətin var o məhəbbətə ki, Dara ona görə mülkünü itirdi.  
 Şəhvət xoruzunu öldür, heç şəhvətə öz qəlbinə yol vermə ki, bizdən qalarsan  
 Əgər şəhvət meydanından ağıl eyvanına gəlsən  
 Öz zamanında Keyvanı yeddinci səmada görərsən.

Arzu kərkəsini öldür, arzunu uzatma və qəlbinə oyun-oyuncaq həyatına vermə ki, pak həyata çatasan. Ey İbrahim, pak və gözəl həyatı qəlbin yaşayışı, istədiyini başın dincliyidir!  
 [ganjoor.net/meybodi, s. 162]

İndi isə “Kəşfül-əsrar”la “Məsnəvi”də mənə oxşarlıqlarına diqqət yetirək:

و امیر المؤمنین علیه السلام گفت: من السنة ان لا يقتل مسلم بكافر و ان لا يقتل حر بعبد

Və Əmirəlmöminin (ə) dedi: “Bu sünnətdir ki, müsəlman kafirin, azad qulun əli ilə öldürülməz”. [ganjoor.net/meybodi, s. 101]

[Mövləvi, d.2, s. 497] کافر و مؤمن خدا گویند لیک/ در میان هر دو فرقی هست نیک

Kafir və mömin Allah deyirlər lakin / Hər ikisinin arasında böyük fərq vardır.

Göründüyü kimi həm “Kəşfül-əsrar”, həm də “Məsnəvi”də müsəlman və kafirin fərqi diqqətə çatdırılır. Həzrət Əlinin (ə) bəyan etdiyi cümləyə əsasən belə deyə bilərik ki, müsəlman əslində azad, kafir isə quldur və onların arasında da fərq vardır. Mövlana bir qədər də irəli gedərək qeyd edir ki, kafir və mömin hər ikisi Allah deyirlər, amma onların arasında böyük fərq vardır.

Əmirəlmöminin Əli (ə) dərvişlərin yanından keçəndə onları görməsindən təsirlənib dedi: “Çalmanın altında padşahlar” [ganjoor.net/meybodi, s. 21]

در امیری او غریب و محتبس / در صفات فقر و خلت ملتبس [Mövləvi, d.6, s. 3371]

Əmirlikdə o qərib və məhbus / Fəqr və dostluq sifətlərinə örülmüş

Həzrət Əlinin (ə) kəlamları həm haqq olduğu üçün, həm də öz həyatında təcrübədən keçdiyi üçün çox böyük təsirə malikdir. Həmişə olduğu kimi Əlinin (ə) dövründə də riyakarlar özlərini dərviş kimi göstərərək dünya nemətlərindən üz çevirdiklərini iddia edirdilər. Ona görə də dərvişlərə qısa şəkildə belə tərif verir: “Çalmanın altına padşahlar”. Bu qısa cümlənin çox geniş mənası vardır. Yəni zahirdə başlarına din papağı geyinsələr də, dünyanı tutan padşahlardan geri qalmırlar.

Əmirəlmöminin Əli (ə) bir kişini başını aşağı salmış halda gördü ki, zahidəm. Dedi: Ey kişi boynundakı bu əyriliyi qəlbinə gətir ki, Allah qəlbə baxır. [ganjoor.net/meybodi, s. 30]

[Mövləvi, d.5, s. 869] گفت لا ينظر الى تصويركم / فابتغوا ذا القلب في تدبيركم

Peyğəmbər dedi: Allah sizin zahirinizə baxmır / Öz işinizin çarəsi üçün ürək sahibi tələb edin. Həzrətdən nəql olunan bu cümləni Mövləvi nə gözəl şəkildə bəyan etmişdir.

Əmirəlmöminin Əli (ə) dedi: Nemətlərin aradan getməsindən çəkinin, çünki heç nə rahatlıqla qayıtmır. Və dedi: Nemətlər sizə çatanda az şükr etməklə onları özünüzdən uzaqlaşdırmayın. Başqa mənada demişlər: Ey Məhəmməd ümməti yaxşılıqlar və bəyənilən rəftarlara tərəf tələsin. Zaman sona çatmamış və ölüm yaxınlaşmazdan əvvəl. [ganjoor.net/meybodi, s. 20]

چونک بوی برد و شکر آن نکرد / کفر نعمت آمد و ببینش خورد

[Mövləvi, d.1, s. 442-443] شکر کن مر شاکران را بنده باش / پیش ایشان مرده شو پاینده باش

Həqiqət qoxusunu iyləyib ona şükr etməyən/ Naşükürlüyünə görə həqiqət tapan burunu əldən verər Şükr et və şükr edənlərin bəndəsi ol/ Onların yanında ölü ol ki, əbədi həyata çatasan.

Hər iki müəllif insanları Allahın nemətlərinə şükr etməyə səsləyirlər.

امیر المؤمنین علی (ع) گفت یحو الله ما یشاء من القرون [ganjoor.net/meybodi, s. 14]

Əmirəlmöminin Əli (ə) buyurmuşdu: Allah tarixdən və nəsillərdən kimi istəsə məhv edər.

[Mövləvi, d.6, s. 3214] طالبست و غالبست آن کردگار / تا ز هستیها بر آرد او دمار

O Pərvərdigar Talib və Qalibdir / Varlıqların həyatına son qoyar.

Əmirəlmöminin Əli (ə) əlinə bir dinar qoyub dedi: Ey sarı sarı ol, ey ağ ağ ol, ey qara başqa ol. (Yəni sən tezliklə rəngini dəyişəcəksən). Ey dünya və ey dünya neməti. Get ki, sən bəzənmiş gəlinənsən və gəlinlərin barmağı ilə şirlərin pəncəsini sındırmaq olmaz. Get başqasını aldat ki, Əbu Talibin oğlunun sənə qürur tələyə düşmək məqsədi yoxdur. “Dünya həyatı aldadıcı maldan başqa bir şey deyil”. (Ali-İmran, 185) [ganjoor.net/meybodi, s. 24]

Nə vaxta qədər qürur evində qalıb sevinc evini yandırmaq

Nə vaxta qədər qaçış evindən qalmaq evi düzəltmək

چیست دنیا از خدا غافل بدن / نه قماش و نقره و میزان و زن [Mövləvi, d.1, s. 983]

Dünya nədir, Allahdan qafil olmaq / Qumaş, gümüş, tərəzi və qadın

“Kəşfül-əsrar”dakı Əlinin dilindən deyilən cümlələri oxuduqdan sonra Mövləvinin yazdığı beytləri qeyd etdikdə oxucuda belə bir təsir yaranır ki, sanki bu iki insan birlikdə oturub eyni sözləri biri nəsrə, digəri isə nəzmlə demişlər.

“İrsa” surəsinin 47-ci ayəsi: Bu ayənin nazil olma səbəbi o idi ki, Əmirəlmöminin Əli (ə) Qureys əşrafını yeməyə dəvət etdi ki, onlar üçün düzəltdi və Allahın Rəsulu (s) orda idi. O saat onlar üçün Quran oxudu və tövhidə dəvət etdi. Onlar bir-birinə deyirdilər: Bu sehrbazdır, biri deyirdi şair, biri deyirdi kahin, biri deyirdi Məcnun. Rəbbil-ələmin həmin halda bir ayə göndərdi. [ganjoor.net/meybodi, s.14]

[Mövləvi, d.5, s. 1982] آن خسان که در کژیها مانده اند / انبیا را ساحر و کژ خوانده اند

O alçaqlar ki, əyriliklərində qalmışlar / Peyğəmbərləri sehrbaz və azmış adlandırmışlar

زانک ما ینطق رسول بالهوی / کی هوا زاید ز معصوم خدا [Mövləvi, d.6, s. 1606]

Allahın Rəsulu istədiyini danışmadığı üçün / Allahın məsumundan nə zaman istək yaranar

وقال امیر المؤمنین ع «اولیاء الله قوم صفر الوجوه من السهر، عمش العيون من العبر، خصم البطون من الخوی، بیس الشفاه من الدوی» [ganjoor.net/meybodi, s. 17]

Və Əmirəlmöminin (ə) dedi: “Allah övliyalarının üzü çox oyaq qalmaqdan saralmış, gözləri ağlamaqdan çuxura düşmüş, qarınları oruc tutmaqdan boşalmış, dodaqları zikrdən qurumuşdur.

یا تو پنداری که روی اولیا / آنچنان که هست می بینیم ما [Mövləvi, d.4, s. 3473]

Ya sən güman edirsən ki, övliyaların üzü/ Elədir ki, biz görürük

اولیا را خواب ملکست ای فلان / همچو آن اصحاب کهف اندر جهان [Mövləvi, d.3, s. 3553]

Övliyaların yuxusu (dünyanın keçici nemətlərinə diqqətsizlik) onların xüsusiyyətidir/ Dünyada o Əsahb-e kəhf kimi

خواب می بینند و آنجا خواب نه / در عدم در می روند و باب نه [Mövləvi, d.3, s. 3554]

Yuxu görürlər və orada yuxu yoxdur / Qapı olmadığı halda yoxluqda yol gedirlər

نیست ذکر بحث و اسرار بلند / که دو اند اولیا آن سو سمنند [Mövləvi, d.3, s. 3234]

Elə zikr, bəhs, yüksək sirlər yoxdur / Ki, övliyalar o tərəfə Səmənd çapmasınlar

[Mövləvi, d.3, s. 4235] از مقامات تبتل تا فنا / پایه پایه تا ملاقات خدا

Dünyadan qaçış məqamlarından fənaya kimi / Addım-addım Allahın görüşünə kimi

Buna uyğun olaraq Əli Murtəzadan (ə) olan bu hədisin mənası düzdür ki, demişdir: Allah Rəsulundan (s) nəyi eşidirdimsə, mənə ondan mənəfət gəlirdi. Elmin yəqinliyini və əməlin düzlüyünü ondan bilirdim. Və əgər bir xəbəri mən eşidirdimsə, ya kimsə mənə danışdırsa, o kəsi and verirdim. [ganjoor.net/meybodi, s. 6]

[Mövləvi, d.1, s. 3763] چون تو بآبی آن مدینه علم را / چون شعاعی آفتاب حلم را

Sən elm şəhərinin qapısı olduğun üçün / Helm günəşinin şüasısan

از علی آموز اخلاص عمل / شیر حق را دان مُطَهَّر از دغل

Əməlin xalisliyini Əlidən öyrən / Allahın şirini hiylədən pak bil. [Mövləvi, d.1, s. 183, b. 3721]

Bu hədis “Kəşfül-əsrar” əsərində də yazılmışdır:

Bu kəndə daxil olun deməyimiz ona işarədir ki, bu kənd elm və biliyin simvolu və həqiqətdə şəriət qaydalarından göstəricisidir. Peyğəmbər (ə) aydın şəkildə deyir: “Mən elmin şəhəriyəm, Əli onun qapısıdır”. [ganjoor.net/meybodi, s. 30]

Bu hədisin məzmunu, dəstəmazın yalnız zahiri təmizlik deyil, mənəvi bağışlanma və ilahi mərhəmətin bir vasitəsi olduğunu göstərir və İslamda təhərrət fəlsəfi-mənəvi əsaslarını açır.

همچو ابلیس از خدای پاک فرد / تا قیامت عمر تن در خواست کرد

گفت انظرنی الی یوم الجزا / کاشکی گفتی که تینا ربنا

عمر بی توبه همه جان کندنست / مرگ حاضر غایب از حق بودنست

عمر و مرگ این هر دو با حق خوش بود / بی خدا آب حیات آتش بود

آن هم از تاثیر لعنت بود کو / در چنان حضرت همی شد عمر جو

[Mövləvi, d.5, s. 768-773] از خدا غیر خدا را خواستن / ظن افزون نیست و کلی کاستن

İblis kimi sübhan və yeganə Allahdan / Qiyamətə kimi yaşamağı istədi

İblis dedi: Mənə cəza gününə kimi möhlət ver/ Kaş ki, bu istəyin yerinə deyərdi: Ey Allah, tövbə etdik.

Tövbəsiz ömür əzab və can yaxmaqdır / Hazırki ölüm haqdan uzaq olmaqdır.

Həyat və ölüm, hər ikisi Allah yolunda xoş olar/ Allahsız dirilik suyu da atəş olar.

Bu istək də İlahi lənətin təsirindən idi, / Ki o belə vəziyyətdə ömür axtarırdı.

Allahdan qeyri Allahı istəmək / Artıqlıq zənni olsa da, tamamilə əksiklikdir.

Başqa bir yerdə də yazmışdır:

Allah-Təala onlara cavab verdi. Mən onu bilirəm ki, siz bilmirsiniz.

Adəmdən tövbəni bildi və İblisdən günahı. Onlar bunu heç bilmirdilər və demişlər. Yəni bilirəm ki, Adəmdən peyğəmbərlər, rəsullar və salehlərdən övladlar yaranar ki, mənə sübhan və müqəddəs bilirlər. [ganjoor.net/meybodi, s. 17]

Əmirəlmöminin Əli (ə) bir xütbəsində dedi: Təsəvvür edirsiniz ki, ölüm sizi yaxlamayacaq, yeriniz qəbir olmayacaq, Qiyamət günü sizi toplamayacaq? Yoxsa sizi əbəs yerə yaratdığımızı və (qiyamət günü dirilib haqq-hesab üçün) hüzurumuza qaytarılmayacağınızı güman edirdiniz?” (Muminun, 115) [ganjoor.net/meybodi, s.11]

[Mövləvi, d.1, s. 1142] پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتی ست / مصطفی فرمود دنیا ساعتی ست

Hər an sənin üçün ölüm və qayıdış vardır/ Mustafa buyurub ki, dünya bir saatdır

Əmirəlmöminin Əli (ə) burdan demişdir: Bu ümmətin yaxşısı o kəslərdir ki, dünyaları onları axirətlərindən məşğul etmir və axirətləri dünyalarından. [ganjoor.net/meybodi, s. 12]

[Mövləvi, d.6, s. 3885] غير دنیا پس چه باشد آخرت / کت کند زینجا و باشد رهبرت

Dünyadan qeyrisi nədir? Axirət / Səni burdan qoparar və rəhbərin olar

### Nəticə:

Bütün bunlar göstərir ki, ilahi hikmətlərin bəşəriyyətə çatdırılmasında Əli ibn Əbu Talibin (ə) rolu son dərəcə böyük və əvəzolunmazdır. Zahirə belə görünə bilər ki, Mövlana Cəlaləddin Ruminin Əlinin (ə) dilindən söylədiyi fikirlərlə Meybodinin “Kəşfül-Əsrar” əsərindəki bəyanatlar arasındakı

paralellik onların hər ikisinin Qurana istinad etməsindən irəli gəlir. Lakin aparılan araşdırmalar göstərir ki, bu paralellik təsadüfi deyil. Mövlananın “Kəşfül-Əsrar” əsərini mütaliə etdiyi qənaəti yaradır. Hətta Mövlananın bu əsərlə birbaşa tanış olub-olmamasından asılı olmayaraq, Həzrət Əli (ə) haqqında olan hikmətli kəlamların İslam dini ədəbiyyatında geniş şəkildə yayılması onların bir çox əsərlərdə müəllifi göstərilmədən istifadəsinə səbəb olmuşdur. Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, bəzi mənbələrdə Həzrət Əliyə (ə) aid edilən fikirlər “Kəşfül-Əsrar”da ya başqa şəxsin adından təqdim olunmuş, ya da kimdən nəql edildiyi göstərilməmişdir. Mövlananın irsində Həzrət Əlinin (ə) hikmətini əks etdirən, onun irfani dərinliyini və mənəvi nüfuzunu vurğulayan çoxsaylı beytlər mövcuddur. Bu beytlərdə yalnız ilahi eşq və mənəvi kamillik aşılınır, eyni zamanda Əli (ə) şəxsiyyətinin İslam fəlsəfəsində və irfanında tutduğu unikal mövqe də dolğun şəkildə ifadə olunur.

### ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- انصاری، عبد الله، تفسیر ادبی و عرفانی قرآن مجید: [2 جلد] / خواجه عبد الله انصاری. – تهران: اقبال، 1371. – 1234 ص.  
 زرین کوب، عبد الحسین. با کاروان حله/ عبد الحسین زرینکوب. – تهران: علمی، – 1398. – 475 ص.  
 شفیعی کدکنی، محمد رضا. در هرگز و همیشه انسان، از میراث عرفانی خواجه عبد الله انصاری/ محمد رضا شفیعی کدکنی. – تهران: سخن، – 1394. – 545 ص.  
 کریمی نیا مرتضی. نسخه های تازه یاب از تفسیر قرآن خواجه عبد الله انصاری در ترکیه و نجف. آینه پژوهش. شماره اول. 1400  
 زمانی، مصطفی، نهج البلاغه از دیدگاه قرآن: [در 4 جلد] / مصطفی زمانی. – قم: پیام اسلام، – 1360  
 فروزانفر، بدیع الزمان. زندگانی مولانا جلال الدین محمد مشهور بمولوی/ بدیع الزمان فروزانفر. – تهران: زوار، – 1366. – 238 ص.  
 فروزانفر، بدیع الزمان. احادیث و قصص مثنوی/ بدیع الزمان فروزانفر. – تهران: امیر کبیر، – 1381. 755 ص.  
 مولوی، جلال الدین. مثنوی معنوی. بسعی و اهتمام و تصحیح رینولد الین نیکلسون/ جلال الدین مولوی. – تهران: امیر کبیر، – بی تا. – 1333 ص.  
 همایی جلال الدین مولوی نامه. مولوی چه می گوید. تهران، 1374، ج 1، 430 ص.

<https://ganjoor.net/meybodi/kashfol-asrar>

<https://ganjoor.net/abdullah/tabaghat/sh50>